

TM	Г. XXXVI	Бр. 4	Стр. 1657-1679	Ниш	октобар - децембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 343.8:371.212(497.11 Babušnica)

Originalan naučni rad

Primljeno: 22.08.2012.

Revidirana verzija: 07.11.2012.

Marija Cvetković
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet
Departman za pedagogiju
Niš

FAKTORI KOJI UTIČU NA NASILNIČKO PONAŠANJE UČENIKA U BABUŠNIČKOJ OPŠTINI*

Apstrakt

U skladu sa činjenicom da je problem vršnjačkog nasilja sve prisutniji u školama i kod nas i u svetu, sve je veća potreba za istraživanjima koja se bave ovom aktuelnom problematikom, a sa ciljem da se dobiju relevantni podaci i informacije koje bi pomogle prevenciji ovakvog ponašanja. Dosadašnja saznanja u ovoj oblasti uspela su da rasvetle određeni segment ovog problema, ali ne i problem u celini. Ovim radom nastojalo se da se najpre prikažu koncept rizičnih i protektivnih faktora i koncept otpornosti, kao dva u ovom trenutku najvažnija teorijska tumačenja nasilnog i agresivnog ponašanja pojedinaca. Zatim su predstavljene i analizirani rezultati empirijskog istraživanja spovedenog u cilju traženja potvrde zasnovanosti shvatanja iznetih u okviru koncepta rizičnih i zaštitnih faktora i koncepta otpornosti. Navedene koncepcije predstavljaju polaznu osnovu savremenih intervencijskih i preventivnih nastojanja u ovoj oblasti. Istraživanjem se želelo ustanoviti da li iskustvena saznanja nastavnika osnovnih i srednjih škola u Babušničkoj opštini govore u prilog navedenim teorijskim konceptima.

Ključne reči: nasilno ponašanje, rizični i zaštitni faktori, škola, nastavnici

marijac@filfak.ni.ac.rs

* Pripremljeno u okviru projekta *Održivost identiteta Srba i nacionalnih manjina u pograničnim opštinama istočne i jugoistočne Srbije* (179013), koji se izvodi na Univerzitetu u Nišu – Mašinski fakultet, a koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

INTERPRETATION OF CAUSAL FACTORS FOR STUDENT'S VIOLENT BEHAVIOR FROM THE PERSPECTIVE OF TEACHERS FROM THE MUNICIPALITY OF BABUŠNICA

Abstract

In accordance with the fact that the problem of peer violence is increasingly common in Serbian schools and schools abroad, there is an increasing need for research dealing with this current issue, in order to obtain relevant data and information that would help prevent such behaviors. Current knowledge in this area has succeeded to elucidate a specific segment of the problem, but not the whole problem. This study primarily intended to present the concept of risk and protective factors and the concept of resilience, as the concepts which are at this time two major theoretical explanations of violent and aggressive behavior of individuals. The results and analysis of empirical research conducted with an aim of looking for data which will bring confirmation for the concept of risk and protective factors and the concept of resilience are presented subsequently. These concepts are the starting point of modern intervention and prevention efforts in the area. The study wanted to determine whether experiential knowledge of teachers in primary and secondary schools in the municipality of Babušnica speak in support of these theoretical concepts.

Key words: violent behavior, risk and protective factors, school, teachers

PRISTUP PROBLEMU ISTRAŽIVANJA

Koncept rizičnih i protektivnih faktora uvažava široko prihvaćeno naučno stanovište da je većina bihejvioralnih problema višestruko uslovljena nizom različitih determinanti. Rizični i protektivni faktori kao činioci koji stoje u vezi sa poremećajima ponašanja, identifikovani su brojnim empirijskim studijama različitog istraživačkog dizajna.

Rizični faktori se određuju kao činioci koji predviđaju povećani rizik razvoja bihejvioralnih problema, dok se *protektivni faktori* smatraju činiocima koji pružaju otpor rizičnim faktorima, povećavaju individualnu otpornost na njihovo delovanje i inhibiraju razvoj problema čak i u situacijama izloženosti rizicima. Rizični i protektivni faktori ne uzimaju se kao činioci koji isključivo predviđaju povećanje ili smanjenje verovatnoće nastajanja, razvijanja i održavanja problematičnog ponašanja. Prisustvo ili odsustvo pojedinih faktora nije garancija razvijanja ili nerazvijanja problematičnog ponašanja. Krajnji ishod uslovljen je kako dinamičkom prirodom i kumulativnim dejstvom rizičnih, odnosno protektivnih faktora, tako i njihovom međusobnom interakcijom. Stoga se koncept rizičnih i protektivnih faktora smatra probabilističkim modelom objašnjenja nastajanja i održavanja različitih ob-

lika antisocijalnog ponašanja (Popović Titić, 2005; Popović Titić, 2007; Popović Titić & Pavlović Žunić, 2005; Popović Titić & Popović, 2009).

Nivoi na kojima pojedinac stupa u interakcije sa okruženjem nazivaju se životnim domenima ili područjima. Tako se u većini slučajeva rizični i protektivni faktori, koji dolaze do izražaja na svim nivoima uticaja, organizuju u pet osnovnih životnih domena. To su: porodica, škola, vršnjačke grupe, zajednica i šire društveno okruženje. Faktori koji deluju u svakom od ovih domena nalaze se u međusobnoj dinamičkoj interakciji, koja ima recipročne efekte. Uticaji faktora iz ovih domena direktno ili indirektno odražavaju se na samog pojedinca, odnosno uslovljavaju razvoj rizičnih ili protektivnih individualnih faktora. Kumulativno delovanje faktora iz životnih domena preko pojedinca uslovljava nastajanje, razvoj i održavanje antisocijalnog ponašanja.

Na osnovu analize načina na koje više autora grupiše rizične i protektivne faktore (vidi: Bašić, 2009, str. 169–177), kada je reč o činiocima koji se najčešće dovode u vezu sa nastankom poremećaja u ponašanju pojedinca (rizičnim faktorima), možemo razlikovati sledeće:

- *Vršnjački faktori*: kontakt sa delinkventnim vršnjacima, odbacivanje od strane vršnjaka koji ne očituju poremećaje u ponašanju, misli o nasilnom ponašanju;

- *Individualni faktori*: perinatalna trauma, neurotoksičnost, alkohol ili droga (majka), niža inteligencija, slabija koncentracija i pažnja, slabije apstraktno rasuđivanje, slabije predviđanje i planiranje, lošije samoopažanje i samokontrola, hiperaktivnost, impulsivnost, niska tolerancija na frustraciju, rano i postojano antisocijalno ponašanje;

- *Porodični faktori*: odbacivanje od strane roditelja, slabo roditeljsko angažovanje, razvod braka, razdvojenost porodice, problemi u porodici, porodični konflikti, istorija visokorizičnih ponašanja u porodici (alkoholizam, kriminalitet), neadekvatna ponašanja roditelja kao modela, stavovi roditelja koji favorizuju uključivanje u problematična ponašanja, fizičko kažnjavanje, siromašna komunikacija, siromašni odnosi roditelj - dete, roditeljsko fizičko ili seksualno zlostavljanje, roditeljsko zamenarivanje, depresija majke, pušenje majke za vreme trudnoće, majčinstvo u doba adolescencije, roditeljsko neslaganje u disciplinovanju deteta, jednoroditeljske porodice, velike porodice, često menjanje osobe koja se brine o detetu, nizak socioekonomski status porodice, nezaposleni roditelj, slabo edukovana majka;

- *Školski faktori*: loše školsko postignuće, pojava akademskih neuspeha pred kraj nižih razreda osnovne škole, zastupljenost problema u ponašanju, nedovoljan nadzor nastavnika, negativna školska klima, disciplinski problemi, nedostatna privrženost školi, niska motivacija za školu;

- *Faktori susedstva*: hronično nasilje u zajednici, siromaštvo, loš kvalitet stanovanja, slaba zdravstvena briga, nedovoljna socijalna briga, loše škole, dostupnost oružja, zakoni i norme u zajednici koji favorizuju zloupotrebu droga i oružja, kriminal, tranzicija i mobilnost, niska povezanost u susedstvu i dezorganizacija zajednice, ekstremna ekonomska deprivacija, medijsko prezentovanje nasilja.

Treba napomenuti da je lista identifikovanih i u literaturi opisanih rizičnih faktora dinamičkog, otvorenog i fleksibilnog karaktera, te dopušta izmene u cilju razvoja i usavršavanja postupka procene zastupljenosti rizičnih faktora u konkretnoj zajednici kao preduslova adekvatnog izbora preventivnih strategija i intervencija (Поповић Тихић & Павловић Жунић, 2005).

Istraživanja rizičnih faktora za delinkvenciju dovela su do rasprava i proučavanja onih uticaja koji mogu predstavljati otpornike između prisutnosti rizičnih činioca i prvog pojavljivanja antisocijalnog ponašanja. Upravo ti otpornici nazvani su *protektivnim* ili *zaštitnim faktorima*. Faktori zaštite označavaju određene socijalno-ekonomske i kulturne činioce, kao i individualna obeležja, koji pomažu u zaštiti dece od verovatnoće upuštanja u kriminalna ponašanja u budućnosti.

Uz relativno jasne definicije zaštitnih faktora, istraživači se još uvek ne slažu u potpunosti oko toga šta ih konstituiše. Ranije se smatralo da zaštitni činioci znače odsutnost rizika ili nešto što je konceptualno potpuno različito od rizika. Zatim su zaštitni činioci označavali jedan kraj kontinuumu, dakle nešto suprotno od rizičnih činioca. Danas se ističe da su zaštitni činioci „karakteristike ili uslovi koji u interakciji sa rizičnim činiocima nastoje da smanje njihov uticaj za nasilničko ponašanje“ (Bašić, 2009, str. 179). Dakle, zaštitni činioci su obeležja koja mogu jačati otpornost i sprečiti pojavu određenog problematičnog ponašanja. Kao najčešće navođeni zaštitni faktori izdvajaju se sledeći:

- *Individualni i vršnjački činioci*: pozitivna grupa vršnjaka, veštine rešavanja problema, komunikacijske veštine, veštine pozitivnog rešavanja konflikata, pozitivna slika o sebi, preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje, empatija i osetljivost prema drugima, ženski pol, viši koeficijent inteligencije, otpornost, pozitivan temperament, zdrava uverenja, prosocijalna orijentacija, sposobnost za prilagođavanje i oporavak, veštine rešavanja socijalnih problema, samodisciplina, prosocijalne vršnjačke grupe;

- *Porodični faktori*: pozitivna uloga odraslih kao modela, pozitivna komunikacija sa porodicom, uključenost roditelja u život mladih, jasna pravila i posledice unutar porodice i škole, jaka povezanost s roditeljima, dogovaranje s porodicom, podržavajuća porodična klima/porodična potpora;

- *Školski faktori*: povezanost sa školom, podržavajuće školsko okruženje, učestvovanje u školskim aktivnostima, uspešno uključivanje u školu, akademsko postignuće;

- *Faktori susedstva*: povezanost sa zajednicom, pozitivne i jasne norme i vrednosti u zajednici, uspešna preventivna politika, odsutnost oružja i oružanih sukoba.

Rizični i protektivni faktori imaju kumulativno dejstvo. Prisustvo većeg broja rizičnih faktora u razvojnom okruženju mladih ljudi neminovno povećava i stepen verovatnoće javljanja i ponavljanja prestupničkih oblika ponašanja. Nasuprot tome, prisustvo većeg broja protektivnih faktora deluju u pravcu smanjenja te verovatnoće (Поповић Ћитић и Павловић Жунић, 2005; Поповић Ћитић, 2005; Bašić, 2009). Međutim, pravac socijalnog razvoja ne zavisi samo od prostog broja i vrste prisutnih rizičnih i protektivnih faktora već i od svojevrsne interakcije ovih faktora, koji se nalaze u dinamičkom sadejstvu.

Postoje različiti *modeli za razumevanje interakcija rizičnih i zaštitnih* činioaca. Rizični i zaštitni faktori ne funkcionišu u izolaciji već egzistiraju kao dinamička interakcija, odnosno modifikuju se i menjaju zavisno od individualnog životnog toka. Opisana su tri modela koja objašnjavaju na koji su način rizični i zaštitni činioци u interakciji, i kako stvaraju kompetencije kod dece (Bašić, 2009; Поповић Ћитић и Павловић Жунић, 2005; Kretman et al., 2009):

1. model nadopunjavanja,
2. model podsticaja ili zaštitni model,
3. uzročni model.

Za model nadopunjavanja važno je da se rizični činioци kombinuju i dodatno potenciraju uticaje jednih na druge. Smatra se da je pre reč o nakupljajućem modelu rizičnih činioaca nego o uticaju bilo kojeg pojedinačnog rizičnog činioaca na negativne razvojne ishode. Generalno se može reći da višestruki činioци rizika potenciraju jedni druge.

Model podsticaja ili zaštitni model opisuje odnos u kojem stres koji nije prejak, kao rizični činilac, povećava kompetencije. Zaštitni model tako objašnjava da zaštitni činioци moduliraju ili zaustavljaju uticaje rizičnih činilaca.

Uzročni model pretpostavlja uzročne lance koji pomažu u razumevanju rizičnih i zaštitnih mehanizama. Jedan događaj izaziva više drugih i stvara lanac koji vodi do negativnih ishoda. Taj lanac je recipročne prirode (npr. recipročne interakcije deteta i roditelja).

Iako se većina istraživača fokusira na faktore rizika povezane sa nasiljem adolescenata i drugim problematičnim ponašanjima, rezultatima sprovedenih istraživanja oni uspevaju da objasne samo određeni broj varijacija u ovim ponašanjima. S obzirom na to da je ustanovljeno da više od polovine mladih izloženih faktorima rizika ne završavaju sa negativnim ishodima povezanim sa efektima ovih faktora (Rutter, 1987; Garnezy, 1991; according to Kretman et al., 2009, str. 220), javila se

potreba da se daljim istraživanjima utvrde razlozi otpornosti kod ovih mladih. Ustanovljeno je da deca koja su se uspešno suočila sa negativnim efektima delovanja faktora rizika i razvila prosocijalno ponašanje, poseduju izvesne individualne karakteristike, odnosno lične snage ili unutrašnje prednosti koje ih, na neki način, čine otpornim i elastičnim na delovanje rizičnih faktora (Bernard, 1991; prema Поповић Ћитић & Павловић Жунић, 2005). Otpornost bi se na taj način mogla definisati kao sklop tih personalnih karakteristika i kvaliteta. Dakle, otpornost predstavlja individualnu karakteristiku koja se odražava na razvoj visoko efikasnih strategija suočavanja sa negativnim uticajima sredine. „Pojedince možemo okarakterisati kao uspešnog ukoliko je prethodno pokazao uspešnu adaptaciju na stresne događaje i situacije” (Thompson, Arora & Sharp, 2002, str. 80). Otpornost se obično opisuje kao izbegavanje negativnih efekata rizika, pozitivno funkcionisanje kao odgovor na stres i sposobnost ponovnog normalnog funkcionisanja nakon preživljene traume (Fraser & Terzian, 2005).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Različitim naučnim istraživanjima utvrđeno je da postoje izvesni rizični i/ili zaštitni činioci koji se mogu dovesti u vezu sa nastankom ili odsustvom nasilničkog ponašanja dece i mladih. Stoga je problem ovog istraživanja utvrđivanje stavova nastavnika osnovnih i srednjih škola o faktorima koji utiču na nasilničko ponašanje učenika u babušničkoj opštini.

Cilj istraživanja jeste da se identifikuju iskustvena saznanja nastavnika o različitim kontekstualnim varijablama za nastanak, odnosno odsustvo nasilničkog ponašanja učenika. Iz navedenog cilja proizilaze sledeći istraživački zadaci:

1. Utvrditi učestalost susretanja nastavnika babušničke opštine sa nasilničkim ponašanjem učenika.
2. Utvrditi stavove nastavnika babušničke opštine o individualnim karakteristikama dece koja čine vršnjačko nasilje.
3. Utvrditi saznanja nastavnika babušničke opštine o porodičnom kontekstu nasilnih učenika.
4. Utvrditi osobenosti školskog iskustva dece koja čine vršnjačko nasilje u odnosu na socijalno prilagođenu decu.
5. Utvrditi saznanja nastavnika babušničke opštine o karakteristikama socijalne interakcije nasilnih učenika.

U istraživanju su postavljene opšta hipoteza istraživanja i niz posebnih hipoteza. Osnovna pretpostavka od koje se pošlo jeste da iskustvena saznanja nastavnika babušničke opštine potvrđuju mogućnost primene koncepta rizičnih i zaštitnih faktora u tumačenju nasilničkog ponašanja dece i mladih i nastojanjima intervencije i prevencije.

Posebne hipoteze istraživanja formulisane su na sledeći način:

1. Pretpostavlja se da se nastavnici babušničke opštine često susreću sa nasilnim ponašanjem svojih učenika.
2. Pretpostavlja se da su stavovi nastavnika babušničke opštine o individualnim karakteristikama dece koja čine vršnjačko nasilje u skladu sa empirijski identifikovanim osobinama nasilnih učenika.
3. Pretpostavlja se da su iskustvena saznanja nastavnika babušničke opštine o porodičnom kontekstu nasilnih učenika u skladu sa naučnim saznanjima iz navedene oblasti.
4. Pretpostavlja se da se školska iskustva dece koja čine vršnjačko nasilje razlikuju od iskustava socijalno prilagođene dece.
5. Pretpostavlja se da se socijalna interakcija nasilnih učenika razlikuje od socijalne interakcije nenasilne dece iz odeljenja.

Zavisnu varijablu ovog istraživanja predstavljaju stavovi nastavnika babušničke opštine o faktorima koji doprinose nastanku nasilničkog ponašanja učenika osnovnih i srednjih škola u Babušnici, a nezavisne varijable su: godine radnog staža nastavnika, učestalost susretanja sa nasilnim ponašanjem učenika i škola u kojoj rade.

Uzorak istraživanja čine nastavnici dve osnovne i dve srednje škole u babušničkoj opštini. U pitanju je prigodni uzorak koji čine ukupno 64 nastavnika: 31 nastavnik Osnovne škole „Despot Stefan Lazarević“ u Babušnici, 10 nastavnika Osnovne škole „Dobrinka Bogrdanović“ u selu Strelac i 23 nastavnika srednjih škola u Babušnici – „Tehnička škola Babušnica“ i Gimnazija „Vuk Karadžić“. Uzorak nastavnika osnovnih škola čini 18 nastavnika razredne nastave i 23 nastavnika predmetne nastave. Kada je reč o nastavnicima srednjih škola, uzorak čini 10 nastavnika koji rade isključivo u „Tehničkoj školi Babušnica“, 8 nastavnika koji rade samo u Gimnaziji „Vuk Karadžić“, i 5 nastavnika koji su istovremeno angažovani u obe srednje škole. Za potrebe našeg istraživanja, zbog činjenice da su pojedini srednjoškolski nastavnici u babušničkoj opštini istovremeno angažovani u obe škole (koje se nalaze u istoj školskoj zgradi), smatramo da nije moguće, niti potrebno, međusobno poređenje stavova nastavnika ovih dveju srednjih škola, te ćemo ih posmatrati kao jedinstvenu kategoriju – kategoriju srednjoškolskih nastavnika.

U pogledu godina radnog staža može se uočiti veća raznolikost unutar ispitivanog uzorka. Za potrebe analize ispitanici su grupisani u četiri kategorije: **I** – od 1 do 10 godina, **II** – od 11 do 20 godina, **III** – od 21 do 30 godina i **IV** – od 31 do 40 godina. Struktura uzorka (Tabela 1) pokazuje da u babušničkoj opštini dominira mlađi nastavni kadar.

Tabela 1: Godine radnog staža u struci
Table 1: Years of service in the profession

Godine radnog staža	Kategorije	Frekvencija	Procenat
	I	23	32,9%
	II	20	31,3%
	III	13	20,3%
	IV	8	12,5%

Od metoda istraživanja primenjena je deskriptivna metoda. Od istraživačkih tehnika primenjeno je anketiranje. U tu svrhu, kao istraživački instrument, upotrebljen je upitnik posebno sastavljen za ovo istraživanje. Istraživanje je sprovedeno tokom juna meseca 2012. godine.

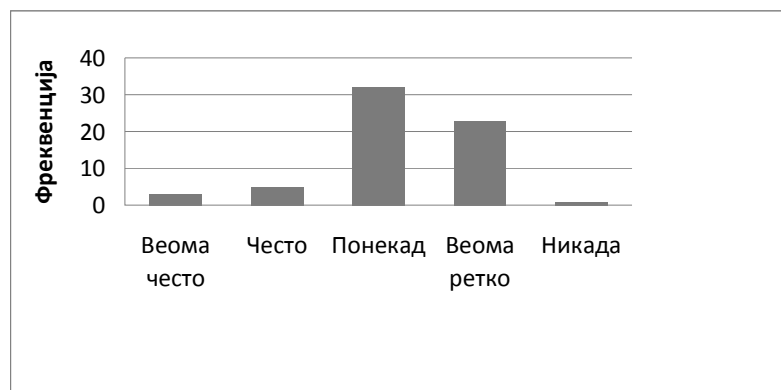
Svi prikupljeni podaci obrađeni su u statističkom programu SPSS. Od statističkih metoda korišćena je klasična deskriptivna statistika (aritmetička sredina i procenti) za utvrđivanje zastupljenosti osnovnih varijabli istraživanja.

DISKUSIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Rezultati će biti prezentovani u skladu sa redosledom posebnih hipoteza na osnovu kojih će se induktivno zaključivati o opštoj pretpostavci istraživanja.

H1. Pretpostavlja se da se nastavnici babušničke opštine često susreću sa nasilnim ponašanjem svojih učenika.

Moglo bi se očekivati da se nastavnici u školama često sreću sa nasiljem svojih učenika. Naučna istraživanja, sve učestalija i u našoj zemlji, svedoče o opsegu nasilja među decom osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta. Takvo stanje u praksi ukazuje na alarmantnost potrebe za preventivnim delovanjem u ovoj oblasti. Nalazi ovog istraživanja nešto su drugačiji. U uzorku od 64 ispitanika 3 (4,7%) su izjavila da se sa nasiljem među učenicima susreću veoma često, 5 (7,8%) često, 32 (50,0%) ponekad, a 1 (1,6%) vrlo retko (Grafikon 1).

Grafikon 1: Učestalost susretanja sa nasiljem

Figure 1: Frequency of encountering with violence

Kada se upoređi radno mesto nastavnika sa učestalošću susretanja sa nasiljem, ono što se može uočiti je da su stavovi nastavnika osnovnih i srednjih škola prilično ujednačeni (Tabela 2).

Tabela 2: Učestalost susretanja sa nasiljem učitelja i nastavnika

Table 2: Frequency of teachers' encountering with violence

Radno mesto		Učestalost susretanja sa nasiljem				
		veoma često	često	ponekad	vrlo retko	nikada
Osnovna škola	Nastavnik razredne nastave	0	2	8	8	0
	Nastavnik predmetne nastave	1	2	13	6	1
Srednja škola		2	1	11	9	0

Takođe, iz Tabele 3 vidimo da su nastavnici saglasni i po pitanju forme nasilja kojima učenici pribegavaju. Ovaj nalaz se može tumačiti time da su verbalno i fizičko nasilje najočiglednije forme nasilja, zbog čega ih nastavnici lakše uočavaju od ostalih indirektnih formi. Kada je reč o kombinovanom nasilju (nasilju koje istovremeno obuhvata dve forme nasilja ili više njih) nastavnici osnovnih škola isključivo navode istovremeno javljanje fizičkog i verbalnog nasilja. Za razliku od njih nastavnici srednjih škola, pored istovremene zastupljenosti fizičkog i verbalnog nasilja, kao forme kombinovanog nasilja navode i zastupljenost fizičkog i emocionalnog nasilja.

Tabela 3: Vrste nasilja (a)

Table 3: Types of violence (a)

Vrsta nasilja	Frekvencija	Procenat
Verbalno	41	64,1%
Fizičko	10	15,6%
Emocionalno	1	1,6%
Seksualno	0	0%
Kombinovano	12	18,7%

Tabela 3: Vrste nasilja (b)

Table 3: Types of violence (b)

Radno mesto		VRSTA NASILJA				
		verbalno	fizičko	emocionalno	seksualno	kombinovano
Osnovna škola	Nastavnik razredne nastave	9	4	0	0	2
	Nastavnik predmetne nastave	19	2	0	0	5
Srednja škola		13	4	0	0	5

Kada je reč o povodu nasilja među vršnjacima, mišljenja nastavnika osnovnih škola i nastavnika srednjih škola donekle se razlikuju. Naime, u osnovnoj školi kao povod nasilja među svojim učenicima nastavnici razredne nastave najčešće navode rivalstvo i nerazumevanje drugih, dok nastavnici predmetne nastave ističu nepoštovanje ličnosti drugih i nezadovoljstvo učenika samim sobom i svojom porodicom. Nastavnici srednjih škola kao najčešći povod nasilja među učenicima vide nezadovoljstvo učenika samim sobom i svojom porodicom (Tabela 4). Ovakav nalaz mogao bi se protumačiti činjenicom da je babušnička opština veoma siromašna i izuzetno nerazvijena, što kod njenih stanovnika stvara osećaj beznađa i nezadovoljstva koje se takođe prenosi i na učenike, koji sa procesom socijalizacije postaju svesniji okova sredine u kojoj žive.

Tabela 4: Povod nasilja među vršnjacima

Table 4: The cause of violence among peers

Radno mesto	POVOD NASILJA					
	rivalstvo	nepoštovanje ličnosti drugih	nerazumevanje drugih	zavist	nezadovoljstvo učenika samim sobom i svojom	nešto drugo

						porodicom	
Osnovna škola	Nastavnik razredne nastave	5	3	5	0	3	2
	Nastavnik predmetne nastave	2	10	3	1	7	0
Srednja škola		4	4	5	0	10	2

Ono što zabrinjava jesu tvrdnje nastavnika da je danas nasilje prisutnije nego ranije (Tabela 5). Čak 40 nastavnika (62,5%) smatra da je ranije bilo manje nasilja, 21 (32,8) tvrdi da je nasilje podjednako zastupljeno kao i ranije, dok 3 (4,7%) nastavnika nemaju formiran stav po tom pitanju. Na pitanje da li su optimisti u pogledu mogućnosti trajnog suzbijanja nasilja, većina nastavnika nije odgovorila, tj. nema formiran stav (Tabela 6). Pritom, ne mogu se uočiti neka značajnija odstupanja s obzirom na godine radnog staža. Ono što se može uočiti jeste da nastavnici sa manjim radnim stažom najvećim delom nemaju jasno formiran stav po pitanju mogućnosti trajnog suzbijanja nasilja među učenicima, dok nastavnici sa najdužim radnim stažom izražavaju afirmativan stav ili nemaju formiran stav (Tabela 7).

Tabela 5: Prisutnost nasilja nekada i sada

Table 5: The presence of violence in the past and now

PRISUTNOST NASILJA	FREKVENCIJA	PROCENAT
Nasilje je bilo prisutnije nego danas	0	0%
Bilo je manje nasilja	40	62,5%
Isto je	21	32,8%
Ne sećam se, nisam siguran/sigurna	3	4,7%

Tabela 6: Optimizam u pogledu mogućnosti prevencije nasilja

Table 6: Optimism regarding the possibility of violence prevention

Optimističan stav u pogledu mogućnosti prevencije nasilja	Frekvencija	Procenat
Da	20	31,3%
Ne	20	31,3%
Ne znam, nisam siguran/na	24	37,5%

Tabela 7: Optimizam u pogledu mogućnosti prevencije nasilja u poređenju sa radnim stažom

Table 7: Optimism regarding the possibility of prevention of violence in comparison with the length of service

Godine radnog staža	Optimizam u pogledu prevencije nasilja		
	Da	Ne	Ne znam, nisam siguran/na
od 1. do 10.	7	6	10
od 11. do 20.	7	8	5
od 21. do 30.	2	6	5
od 31. do 40.	4	0	4

S obzirom na to da je od nastavnika zatraženo da obrazlože svoj stav po pitanju optimizma u pogledu mogućnosti trajnog suzbijanja nasilja među učenicima, zanimljivo je prikazati obrazloženja koja su navodili.

U prilog tvrdnje da se nasilje može trajno suzbiti nastavnici su navodili: „Moguće je ukoliko se prethodno poboljša socijalna i ekonomska situacija u zemlji”; „Zato što verujem u budućnost i u mladost, u to da verovanje i poverenje (naravno obostrano) može da ima dobre ishode!”; „Zbog permanentnog, odgovornog vaspitno-pedagoškog rada zaposlenih i većeg angažovanja dece u suzbijanju nasilja u školi”; „Nove tendencije u obrazovanju”; „Optimista sam, jer promenom odnosa prema agresivnim učenicima može se ublažiti, pa čak i iskoreniti, njihova agresivnost”; „Moramo težiti tom cilju i svesti negativno ponašanje na minimum. A sve je to povezano sa opštim stanjem u društvu i porodici”; „Promenom sistema vrednosti u društvu, promenom zakona kojima se ne sankcioniše nasilje itd”; „Zato što su to mladi ljudi, na njih može da se utiče, uvek je moguće usmeriti ih pozitivno”; „Mlade ličnosti uvek imaju prostora da poprave ono što ne valja” i „Sve je moguće ako se stvore potrebni uslovi. Tih uslova je u ovom trenutku više i još se povećavaju, ali će sigurno doći do toga da svaki pojedinac kao dete, roditelj ili jednostavno kao čovek shvati da se nasiljem ništa ne rešava. Važno je da nasilje ne preraste u kriminal.”

Oni nastavnici koji ne veruju u mogućnost trajnog suzbijanja nasilja među učenicima svoj pesimizam najčešće obrazlažu sledećim tvrdnjama: „Nastavnici su stavljeni u drugi plan. Roditelji i učenici dominiraju u školi zahvaljujući zakonu koji treba da se menja”; „Nasilje postoji od kad je sveta i biće ga dok je sveta”; „Ovakvim merama se podstiče nasilje; popustljivost na svim nivoima; blage ili nikakve kazne”; „Učenici imaju sva prava, a nastavnici ih nemaju. U budućnosti očekujem porast nasilja učenika prema nastavnicima. Pored toga, ekonomska nestabilnost zemlje utiče na nefunkcionalnost porodice i sve veću nezainteresovanost roditelja za svoju decu. Samim tim deca su

prepuštena sama sebi. Odavno je prošlo vreme kada je moralo nešto da se uradi po ovom pitanju. Ali, za nasilje u školi nije odgovorna samo škola!"; „Nemoguće je vaspitati roditelje"; „Zato što treba promeniti zakon o osnovnom obrazovanju"; „Ne, zato što to traje decenijama, deci se daju sva prava, a lošije u odnosu na prethodne generacije je prisustvo poroka u većoj meri nego ranije"; „Nasilje se propagira u svim segmentima društva. Čak se predstavlja kao nešto normalno i poželjno, nešto bez čega ne može da se uspe i živi. Nasilja ima na svakom koraku, samo su oblici različiti. Deca to osećaju. Zbunjena i u strahu pokušavaju da se prilagode – opstanu, u društvu nasilja i vladavine nasilnika – nasiljem ili trpljenjem, postaju nasilnici ili žrtve. Bojim se da nema uloge između ove dve"; „Nasilje je uzelo maha"; „Ne, zato što su deca neobrazovana, nevaspitana u porodici, bez vere, bez ideala, bez merila i kriterijuma, bez budućnosti, bez znanja da postoji i drugačiji način života i ponašanja od njihovog; ona ne znaju da postoje lepe reči, pozorišta, knjige, galerije, bonton, obaveze, rad, bogatstvo stečeno radom..."; „Genetika, ekonomika, nepismenost"; „Raspalo društvo, nema zakonskih normi, sve je uništeno. Ne zna se ko će ugaziti svetlo. Zato ne" i „Treba promeniti čitav sistem i stil života."

Nastavnici koji nemaju jasno formiran stav po ovom pitanju najčešće su navodili: „Ne znam, jer na to utiče više faktora"; „Nasilje je posledica više međusobno povezanih faktora (mediji, porodica, okruženje, škola). Bez frontalne akcije suzbijanja nasilja neće biti ni vidljivijih rezultata. Kako je na snazi samo povremeno/kampanjsko i mahom verbalno izjašnjavanje zasebnih faktora o ovom problemu, sumnjam da ćemo imati trajno rešenje za ovaj problem"; „Bez adekvatnih instrumenata i njihove pravilne primene u obrazovnom sistemu nema optimizma" i „Mislim da je nemoguće u potpunosti iskoreniti nasilje, ali je moguće raditi na tome da se svede na minimalnu meru."

H2. Pretpostavlja se da su stavovi nastavnika babušničke opštine o individualnim karakteristikama dece koja čine vršnjačko nasilje u skladu sa empirijski identifikovanim osobinama nasilnih učenika.

Kao što se moglo pretpostaviti, nastavnici uglavnom jasno prepoznaju značaj ključnih životnih domena pojedinca za nastanak nasilnog ponašanja (Tabela 8). Ono što pomalo iznenađuje jesu podaci o tome da niko od nastavnika kao presudne faktore nije identifikovao one iz školske sredine. Verovatno razlog tome možemo tražiti u činjenici da su nastavnici uglavnom nezadovoljni svojim socioekonomskim statusom i nezainteresovanošću roditelja za veće angažovanje u vaspitanju svoje dece i bolju saradnju sa školom ili, pak, u nedovoljnoj podršci nastavnicima pri rešavanju ovog problema. Ipak, većina ispitanika tačno je prepoznala važnost ključnih životnih domena pojedinca (osim školske

sredine), s obzirom na to da im je data mogućnost da prilikom davanja odgovora mogu zaokružiti više odgovora.

Tabela 8: Značaj pojedinačnih domena života

Table 8: Significance of individual domains of life

FAKTOR	FREKVENCIJA
ličnost učenika	23
porodični uslovi	50
školska sredina	0
uticaj vršnjaka	19
ekonomski uslovi u zemlji	12
preveliki uticaj medija	13

Kada je reč o individualnim osobinama nasilnih učenika većina ispitanika je kao presudni faktor navela negativne crte ličnosti (34 nastavnika) i njihov neobuzdani temperament (32 nastavnika). Većina ispitanika pored ovih osobina prepoznaje važnost i drugih individualnih karakteristika za koje postoji empirijska potvrda (Tabela 9). Treba naglasiti da je nastavnici prilikom davanja odgovora na pitanja vezana za značaj pojedinih domena života, osobine nasilnih učenika, osobine roditelja nasilnih učenika, stavove roditelja nasilnih učenika prema vaspitanju i odnos roditelja nasilnih učenika prema njima, data mogućnost opredeljivanja za veći broj karakteristika. Takva mogućnost pružena je radi utvrđivanja stavova nastavnika o značaju različitih rizičnih faktora za nastanak nasilničkog ponašanja učenika, a ne identifikovanju presudnog faktora. Prilikom statističke obrade podataka svaka od karakteristika posmatrana je kao bipolarna varijabla.

Tabela 9: Osobine nasilnih učenika

Table 9: Characteristics of violent pupils

OSOBINE	FREKVENCIJA
negativne crte ličnosti	34
„neobuzdani temperament“	32
Hiperaktivnost	13
Introvertnost	3
niža inteligencija	16

H3. Pretpostavlja se da su iskustvena saznanja nastavnika babušničke opštine o porodičnom kontekstu nasilnih učenika u skladu sa naučnim saznanjima iz navedene oblasti.

*Tabela 10: Porodice nasilnih učenika**Table 10: Families of violent pupils*

PORODICE	FREKVENCIJA	PROCENAT
Potpune	2	3,1%
Nepotpune	17	26,6%
potpune, ali nefunkcionalne	22	34,4%
proširene porodice	0	0%
nema pravila	23	35,9%

Kao što se može uočiti u Tabeli 10, nastavnici upitani da se izjasne o karakteristikama porodica nasilnih učenika najčešće navode da se ne mogu utvrditi pravilnosti kod svih nasilnih učenika. Takva iskustva nastavnika u skladu su sa empirijskim saznanjima o međudejstvu faktora rizika i faktora zaštite, kao i otpornosti koju neki pojedinci pokazuju uprkos izloženosti nepovoljnim sredinskim uslovima. Roditelji takvih učenika su od naših ispitanika u najvećem procentu opisani kao nezainteresovani (40), ali su prepoznate i ostale negativne osobine roditelja, koje mogu predstavljati potencijalne rizične faktore za nasilništvo njihove dece (Tabela 11).

*Tabela 11: Osobine roditelja nasilnih učenika**Table 11: Characteristics of parents of violent pupils*

KARAKTERISTIKE	FREKVENCIJA
Nestabilni	21
Nezainteresovani	40
skloni porocima	19
niskog obrazovanja	19
nema pravila	11

Što se tiče socioekonomskog statusa porodica nasilnih učenika najveći procenat ispitanika – njih 57,8% smatra da nema pravila, dok 39,1% smatra da se socioekonomski status takvih porodica može okarakterisati kao loš, a 13,3% kao solidan (Tabela 12).

*Tabela 12: Socio-ekonomski status porodica nasilnih učenika**Table 12: Socio-economic status of families of violent pupils*

Status	Frekvencija	Procenat
Solidan	2	3,1%
Loš	25	39,1%
nema pravila	37	57,8%

Kada je reč o vaspitnim pogledima roditelja nasilne dece može se uočiti da nastavnici kao najbitniji faktor izdvajaju nedovoljnu pedagošku edukovanost roditelja, ali kao rizične faktore prepoznaju i međusobna roditeljska neslaganja u pogledu vaspitanja dece i preveliku roditeljsku popustljivost (Tabela 13).

Tabela 13: Procena stavova roditelja nasilnih učenika prema vaspitanju
Table 13: Assessment of attitudes of violent students' parents towards education

Karakteristike	Frekvencija
Nedovoljna pedagoška edukovanost roditelja	40
Međusobna roditeljska neslaganja u pogledu vaspitanja deteta	30
Previše brižni roditelji	1
Previše popustljivi roditelji	20
Previše strogi roditelji	1
Nezainteresovanost roditelja za svoje dete	2

Ono što karakteriše odnos roditelja nasilnih učenika prema svojoj deci najčešće jesu siromašna komunikacija sa detetom i nedostatak vremena za dete (Tabela 14), što je identifikovano i prethodnim empirijskim istraživanjima (Biglan et al., 2004; Howell, 2003; Williams, Ayers and Arthur, 1997; prema Bašić, 2009).

Tabela 14: Odnos roditelja nasilnih učenika prema svojoj deci
Table 14: Relationship of violent student' parents to their children

Karakteristike	Frekvencija
zanemarivanje deteta	33
učestalo kažnjavanje	3
siromašna komunikacija sa detetom	36
nedostatak vremena za dete	36

Roditelji nasilnih učenika u pogledu emocionalnog odnosa prema svojoj deci najčešće su hladni ili ambivalentni (Tabela 15).

Tabela 15: Karakteristike emocionalnog odnosa roditelja nasilnih učenika prema njima

Table 15: Characteristics of emotional relations of violent student' parents to their children

Odnos	Frekvencija	Procenat
Hladni	36	56,3%
srdačni, topli i asertivni	5	7,8%
Ambivalentan	23	35,9%

Kako nastavnici procenjuju, takvi roditelji najčešće nemaju formiran stav u pogledu potrebe i značaja školovanja svoje dece (Tabela 16) i generalno odobravaju nasilje kao način rešavanja socijalnih konflikata (Tabela 17).

Tabela 16: Stav roditelja nasilne dece prema potrebi njihovog školovanja

Table 16: Attitudes of violent students' parents towards need for their children's education

Stav	Frekvencija	Procenat
ističu značaj	8	12,5%
negiraju značaj	16	25,0%
nemaju stav	40	62,5%

Tabela 17: Stav roditelja nasilne dece prema nasilnom ponašanju uopšte

Table 17: Attitudes of parents of violent children towards violent behavior in general

Stav	Frekvencija	Procenat
odobravaju nasilje	29	45,3%
protive se nasilju	23	35,9%
nešto drugo	12	18,8%

H4. Pretpostavlja se da se školska iskustva dece koja čine vršnjačko nasilje razlikuju od iskustava socijalno prilagođene dece.

Empirijskim istraživanjima koja su vršena u drugim zemljama utvrđeno je da nasilna deca najčešće ne pokazuju dovoljno interesovanja za sopstveno obrazovanje i postižu nizak školski uspeh (Biglan et al., 2004; Howell, 2003; Williams, Ayers and Arthur, 1997; prema Bašić, 2009). Rezultati našeg istraživanja potvrđuju ovakve nalaze (tabele 18 i 19).

Tabela 18: Odnos nasilnih učenika prema svom obrazovanju

Table 18: Attitudes of violent students towards their education

Odnos	Frekvencija	Procenat
Nezainteresovani	37	57,8%
zainteresovani su u izvesnoj meri	27	42,2%
pokazuju inicijativu i veoma im znači obrazovanje	0	0%

*Tabela 19: Školski uspeh nasilnih učenika**Table 19: Academic achievements of violent pupils*

Uspeh	Frekvencija	Procenat
Nedovoljan	14	21,9%
Dovoljan	21	32,8%
Dobar	26	40,6%
vrlo dobar	0	0%
Odličan	3	4,7%

Izuzetak predstavljaju stavovi nastavnika o tome da li se obrazovna postignuća nasilnih učenika razlikuju od obrazovnih postignuća njihovih vršnjaka – pri čemu je istaknuto da nema pravila (Tabela 20). Ovakvi nalazi, takođe, mogu se tumačiti u prilog činjenici da analiza i identifikovanje uzročnika za nasilničko ponašanje pojedinca predstavlja kompleksno područje koje je još uvek nedovoljno objašnjeno i zahteva dalja empirijska istraživanja.

*Tabela 20: Obrazovna postignuća nasilnih učenika u poređenju sa vršnjacima iz odeljenja**Table 20: Academic achievements of violent pupils compared with their peers from the class*

Radno mesto		Poređenje		
		razlikuje se	ne razlikuje se	nema pravila
Osnovna škola	Nastavnik razredne nastave	5	2	11
	Nastavnik predmetne nastave	11	3	9
Srednja škola		8	2	13

H5. Pretpostavlja se da se socijalna interakcija nasilnih učenika razlikuje od socijalne interakcije nenasilne dece iz odeljenja.

Na osnovu teorijskih i empirijskih nalaza u ovoj oblasti moglo se pretpostaviti da će iskustvena saznanja nastavnika govoriti u prilog tvrdnji da se socijalni odnosi nasilne dece razlikuju od socijalnih odnosa ostalih učenika u odeljenju. Takva deca najčešće provociraju svoje vršnjake (Tabela 21).

*Tabela 21: Odnos nasilnih učenika prema vršnjacima**Table 21: Behaviors of violent students towards peers*

Odnos	Frekvencija	Procenat
bez povoda provociraju drugu decu ili su nasilni prema njima	57	89,1%
neadekvatno reaguju na nasilje koje dožive	7	10,9%

Iskustvena saznanja nastavnika babušničke opštine govore o tome da ostala deca iz odeljenja na nasilničko ponašanje svojih vršnjaka najčešće reaguju po naučenim obrascima (Tabela 22).

*Tabela 22: Reakcije ostale dece iz odeljenja na nasilničko ponašanje**Table 22: Reactions of other children from the class to violent behavior*

Reakcije	Frekvencija	Procenat
ne reaguju	14	21,9%
reaguju po naučenim obrascima	35	54,7%
vraćaju istom merom	14	21,9%
obraćaju se odeljenskom starešini	1	1,6%

Takva deca uglavnom ne uspevaju da uspostave odgovarajuće socijalne odnose sa drugom decom (Tabela 23).

*Tabela 23: Sposobnost nasilnih učenika da uspostavljaju odgovarajuće socijalnih odnosa**Table 23: Ability of violent students to form appropriate social relationships*

	Frekvencija	Procenat
Da	17	26,6%
Ne	24	37,5%
Ponekad	23	35,9%

Prema mišljenju nastavnika babušničke opštine, najčešći prijatelji nasilne dece su oni koji su slični njima (Tabela 24). To potvrđuju i prethodni empirijski nalazi (Biglan et al., 2004; Howell, 2003; Williams, Ayers and Arthur, 1997; prema Bašić, 2009).

Tabela 24: Prijatelji nasilnih učenika

Table 24: Friends of violent pupils

Prijatelji	Frekvencija	Procenat
oni koji im povlađuju	18	28,1%
oni koji su lepo vaspitani	1	1,6%
oni koji su slični njima	42	65,6%
oni koji ih se plaše	2	3,1%
nema pravila	1	1,6%

ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA

Fenomen vršnjačkog nasilja predstavlja isuviše kompleksan fenomen koji se još uvek ne može do kraja rasvetliti. O potrebi i značaju njegovog izučavanja govore mnogobrojna teorijska i empirijska istraživanja u svetu, a od skora i kod nas. Istraživanjem ovog fenomena bave se čitave naučne institucije.

Ovaj rad predstavlja rezultate mikroistraživanja sprovedenog u osnovnim i srednjim školama u Babušnici na uzorku od 64 ispitanika. Stoga se nalazi istraživanja moraju uzeti sa određenom rezervom i treba biti obazriv prilikom iznošenja generalnih zaključaka, s obzirom na specifičnosti sociokulturnog i ekonomskog konteksta babušničke opštine koja spada među najnerazvijenije pogranične opštine jugoistočne Srbije. U radu se bez velikih pretenzija nastojalo da se proveri da li iskustvena saznanja nastavnika babušničkih škola potvrđuju nalaze empirijskih istraživanja usmerenih na identifikovanje rizičnih faktora u tumačenju nasilničkog ponašanja učenika. U dosadašnjim istraživanjima u svetu utvrđen je čitav niz faktora koji se direktno ili indirektno mogu dovesti u vezu sa nasilničkim ponašanjem pojedinca. Rezultati našeg istraživanja su uglavnom očekivani i samo manjim delom predstavljaju neočekivane nalaze.

Može se reći da je osnovna hipoteza da „iskustvena saznanja nastavnika babušničke opštine potvrđuju mogućnost primene koncepta rizičnih i zaštitnih faktora u tumačenju nasilničkog ponašanja dece i mladih i nastojanjima intervencije i prevencije” većim delom potvrđena. Naime, na osnovu odgovora nastavnika može se zaključiti:

- da se oni ponekad susreću sa nasilnim ponašanjem svojih učenika,
- da na osnovu iskustvenih saznanja jasno identifikuju one individualne karakteristike nasilne dece za koje postoji empirijska potvrda,
- da su njihova saznanja o porodičnom kontekstu nasilnih učenika u skladu sa naučnim saznanjima iz navedene oblasti,
- da se školska iskustva dece koja čine vršnjačko nasilje uglavnom razlikuju od iskustava socijalno prilagođene dece,

- da nastavnici smatraju da se socijalna interakcija nasilnih učenika razlikuje od socijalne interakcije nenasilne dece iz odeljenja.

Naša saznanja pokazuju da u babušničkoj opštini postoji potvrda o primenljivosti koncepta rizičnih i protektivnih faktora, kao i koncepta otpornosti. Ipak, jasno je da lista rizičnih i zaštitnih faktora nije potpuna i obavezujuća za sve sociokulturne kontekste. Potrebna su dalja i obuhvatnija istraživanja kako bi se sa većom sigurnošću mogla tvrditi koji biološki, psihološki i socijalni faktori doprinose pojavi i učvršćivanju nasilnog ponašanja u našim društvenim okolnostima.

LITERATURA

- Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije – Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kretman, S. A., Zimmerman, M. A., Morrel-Samuels, S. & Hudson, D. (2009). Adolescent violence: risk, resilience, and prevention. In: Diclemente, J. R., Santelli, S. J. and Crosby, A. R. (Eds.), *Adolescent health - Understanding and Preventing Risk Behaviors* (pp. 213–232). San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint.
- Поповић Ћитић, Б. (2005). Превенција фокусирана на ризичне и протективне факторе као савремени приступ превенцији преступништва младих. *Социјална мисао*, 12 (1), 27–55.
- Поповић Ћитић, Б. (2007). Породични ризични фактори насилног понашања деце и омладине. *Социјална мисао*, 14 (2), 27–50.
- Поповић Ћитић, Б. и Павловић Жунић, В. (2005). *Превенција преступништва деце и омладине*. Београд: Министарство просвете и спорта, Педагошко друштво Србије.
- Поповић Ћитић, Б. и Поповић, В. (2009). Концепт ризичних и протективних фактора – Класификација и оквири за потребе превенције поремећаја понашања деце и омладине, *Социјална мисао*, 16 (3), 43–65.
- Thompson, D., Arora, T. & Sharp, S. (2002). *Bullying - Effective strategies for long-term improvement*. USA: Routledge Falmer - Taylor & Francis Group.
- Fraser, W. M. & Terzian, A. M. (2005). Risk and Resilience in Child Development. In Mallon, P. G. & McCartt H. P. (Eds.), *Child welfare for the twenty-first century - A handbook of practices, policies, and programs* (pp. 55–72). New York: Columbia University press.

INTERPRETATION OF CAUSAL FACTORS FOR STUDENT'S VIOLENT BEHAVIOR FROM THE PERSPECTIVE OF TEACHERS FROM THE MUNICIPALITY OF BABUŠNICA**Summary**

Bullying is a phenomenon whose frequency is confirmed by the results of numerous scientific studies conducted in our country and abroad. Scientific research that addresses the current issues is directed towards a fuller understanding of the problems of bullying in order to prevent it successfully. Given the many negative effects that bullying can have on individuals and on society as a whole, it is necessary to identify the key factors that lead to the emergence and stability of this form of antisocial behavior. Previous works in this field are able to shed light on a segment of the problem, but not to explain the whole problem. The theoretical part of the paper deals with the analysis of the concept of risk and protective factors and the concept of resilience, as two leading theoretical concepts in this area.

The concept of risk and protective factors is based on a widely accepted view that the majority of behavioral problems are highly conditioned by complex series of different determinants. The basic idea of this view is that there are a number of risk and protective factors, as factors that are associated with behavioral disorders. These risk and protective factors operate at all levels to which an individual interacts with the environment: family, school, peer groups, community and wider society. The factors operating in each of these domains are in dynamic interaction with each other, which has a reciprocal effect. The effects of factors from these domains are directly or indirectly reflected on the individual, and cause the development of risk or protective factors of the individual. As risk and protective factors have a cumulative effect, the presence of a large number of risk factors in the developmental environment of young people inevitably increases the probability of occurrence and repetition of delinquent behaviors. In contrast, the presence of a large number of protective factors may act in the direction of lowering the probability. However, the direction of social development depends not only on the sheer number and types of present risk and protective factors, but also on the kind of interaction of factors that are in dynamic interplay.

On the other hand, it was found that a large number of young people which are exposed to risk factors do not end up with negative outcomes associated with the effects of these factors, which resulted the need for further research to determine the reasons for the resistance of these young people. This led to the development of the concept of resistance that seeks to provide an explanation for the resistance that some young people show in spite of exposure to risk factors. Resistance is seen as an individual characteristic that affects the development of highly effective strategies to cope with negative influences.

The two theoretical concepts were used as the starting point for the design and implementation of micro research which is presented in the second part of the paper. The main problem of this research was to identify ways in which teachers in primary and secondary schools in Babušnica explain the reasons for the occurrence of violent behavior of their students. The main objective of the research was to identify the experiential knowledge of teachers in primary and secondary schools from the municipalities of Babušnica on various contextual variables for the occurrence/absence of violent behavior of their students. Research sought to determine: frequency to which teachers from the municipality of Babušnica encounter with students' bullying be-

havior, teachers' attitudes on individual characteristics of children who manifest bullying behavior, teachers' knowledge of family context of violent students, characteristics of the school experience of children who are bullies in comparison to socially adjusted children, and teachers knowledge about the characteristics of social interactions of violent students. The research was conducted in the municipality of Babušnica, given the fact that this municipality, as one of the most underdeveloped border municipalities, in many ways represents a specific socio-cultural context. The findings of our study are somewhat expected.